

SZEMLE

ÉRIC DENÉCÉ – PATRICE BRUN (SZERK.)

RENSEIGNEMENT ET ESPIONNAGE PENDANT L'ANTIQUITÉ ET LE MOYEN-ÂGE

(*Ellipses, Paris, 2019. 503 o. ISBN 978-2-340-035478*)

A Centre Français de Recherche sur le Renseignement kutatóintézet gondozásában nemrég jelent meg egy impozáns tanulmánykötet, mely a hírszerzés és a kémkedés történetének hőskorába, nevezetesen annak ókori és középkori időszakába vezeti be az olvasót. A téma fontosságát jelzi, hogy François Mermet tábornok, a francia katonai hírszerzés egyik legendás vezetője írta a mű előszavát. A sokszerzős munka szerkesztői – Éric Denécé és Patrice Brun történészek – már a kötet bevezetőjében jelzik, hogy többszörösen is hiánypótló munkáról van szó, mivel ezt a diszciplínát francia kutatók nagyon sokáig nem tekintették fontosnak vagy inkább tudományos figyelemre méltónak. Másfelől pedig számos módszertani és forráskutatási probléma is akadályozta a kutatásokat. Elég csak arra a tényre utalnunk, hogy a titkos küldetések iratait rendkívül óvatosan kezelték, ezért nem is keletkezett mindenről pontos ügyirat vagy jelentés, s gyakran a küldetések résztvevői maguk is igyekeztek eltüntetni a tevékenységük nyomait. Amíg az angolszász tudományos élet már viszonylag korán felismerte a téma történeti kutatásának jelentőségét, a francia kollégáik sokáig idegenkedtek, mivel annak elsősorban negatív vonatkozásaira voltak tekintettel. A változás az 1990-es évektől lassan következett be, olyan mérföldkő-jelentőségű könyvek megjelenésével, mint például a Lucien Bély doktori disszertációjából készült *Espions et ambassadeurs au temps de Louis XIV* (Paris, Fayard, 1990.) című monográfia. Szintén inspiráló jelentőségűek voltak a témával kapcsolatos diplomáciatörténeti, politikatörténeti és régészeti kutatások, amelyek segítségével a diszciplína lassan polgárjogot nyert a francia tudományos életben is.

A kötet egy nagyszabású vállalkozás első részét képezi, amelynek célja a hírszerzés és kémkedés történetével kapcsolatos jelentősebb kutatások összefoglalása és rendszerezése. A kötet szerkesztői e célból igyekeztek a kérdés legjelentősebb képviselőit felkérni összefoglaló tanulmányok elkészítésére, amelyek segítségével az olvasók megismerhetik a témakörben folyó legfontosabb kutatásokat.

A történeti tanulmányok előtt Éric Denécé egy rövid tanulmányban igyekezett definiálni a hírszerzés fogalmát és a hozzá tartozó terminológiát, amelyek szakkifejezéseit gyakran használják tévesen, nemcsak a köznyelvben, hanem a tudományos szaknyelvben is. A bevezető részhez tartozó következő tanulmányt a téma őstörténeti kutatásainak szentelte Patrice Brun, a kötet társszerkesztője. Ebből egyebek mellett megtudhatjuk, hogy a hírszer-

zés – hasonlóan más, magasabb szintű emberi tevékenységhez (pl. háború, diplomácia stb.) – az emberi társadalmak egyik legősibb szervezeti tevékenységi formája és a közösségi túlélés egyik legfontosabb garanciája. Paradox módon az őstörténeti kutatások, a régészeti ásatások és a leletek korszerű feldolgozása nyújtja erre a legfontosabb információkat. Az európai prehistorikus társadalmak kapcsolattörténetére vonatkozó kutatások legújabb hozadékai is helyet kaptak a kötetben. Különösen gazdag eredményeket nyújtanak az utóbbi időszak lefolytatott, Európa távoli területein élő bronzkori közösségek közötti kapcsolatokra irányuló régészeti kutatások, amelyek meggyőzően bizonyítják a bronz nyersanyag-kereskedelemről a kész tárgyak és más nyersanyagok, eszközök és technológiák cseréjéig bezárólag, hogy ebben az időszakban, a korábban sejtettnél jóval átfogóbb együttműködések léteztek. Mindezek természetesen feltételezik a távoli területekről szerzett információk beszerzésének és kiértékelésének rendszerét.

A kötet ezután két nagyobb kronológiai egységre tagolódik: az ókori és a középkori tanulmányok külön kezelt csoportjaira. Az antikvitás időszakát elsősorban nagy összefoglaló írások jellemzik, mint például Pascal Butterlin mezopotámiai, Juan Carlos Moreno Garcia egyiptomi vagy Julie Descarpentrie indiai ókori civilizációk hírszerzésével kapcsolatos munkái, amelyekben bőven találunk példát kiváló esettanulmányokra. Megismerkedhetünk itt például a sumérok „nagy fülekkel” rendelkező isteni hatalmú uralkodóival, akik ügynökeik segítségével a hidegháborús kémeket megszegényítő alopossággal tárták fel ellenségeik titkait. A hírszerzés és kémkedés az egyiptomi fáraók számára is létfontosságú volt, főleg a Kr. e. 3–2. évezred utáni háborúk időszakában, amelyek tanulságait a források filológiai aloposságú elemzésével lehet feltárni. Az ősi indiai szanszkrit politikai, katonai és gazdasági hatalomgyakorlással foglalkozó értekezés, az Artha-sásztra (*Arthashastra*) különösen nagy jelentőséget tulajdonít a kémek alkalmazásának, akik a Csandragupta Maurja által létrehozott birodalomban külön kiemelt kasztot alkottak, amelyet egy központi irányítású hivatal felügyelt. Az ókori indiai hírszerző civilizáció hatásai máig érezhetőek, hiszen a legtöbb indoeurópai nyelvben a „kém” szó is a szanszkrit eredetű *spas*-ból származik.

Az ókori Kína kétségkívül az egyik legfejlettebb hírszerzési rendszert hozta létre, amelyet kiválóan dokumentálnak olyan napjainkban is gyakran citált örök érvényű munkák, mint Szun Ce háborúról szóló értekezése, amely a téma egyik kimeríthetlenebb kútfőjének számít. Ezért nem véletlen, hogy két kínai témájú tanulmány is helyet kapott a kötetben François-Yves Damon és Alexis Lycas tollából. Ennél nagyobb helyet foglalnak el a kötet e részében a görög-római törtélemmel kapcsolatos írások. Philippe-Joseph Salazar ókori görög kémkedéssel foglalkozó klasszika filológiai-filozófiai ihletésű tanulmánya az ógörög nyelv két információgyűjtésre irányuló megfigyelést jelentő fogalmát – a „théore” és a „skopos” – szövegkörnyezeteit vizsgálja. Ezután Stéphane Maillot és Julien Zurbach tettek kísérletet a görög városállamok hírszerzésének átfogó jellegű összefoglalására.

Az elsősorban földrajzi és kronológiai keretekbe szorított írások mellett Michel Debidour két igen figyelemre méltó technológiatörténeti dolgozata is helyet kapott ebben a részben: az első a görög-római világban zajló híradással és az üzenetek közvetítésével kapcsolatos

logisztikai és technikai problémákkal, a második pedig titkok kezelésével és a titkosírások alkalmazásával foglalkozik. Természetesen nem maradhattak ki a római birodalom hadseregének hírszerzésére és kémkedési gyakorlatára vonatkozó dolgozatok sem, egyrészt Yann Rivière Julius Cézár seregének szárazföldi és tengeri hadműveleteihez kapcsolódó taktikai és műveleti hírszerzését mutatja be, másrészt pedig Yann Le Bohec a római hadsereg későbbi története hírszerzésének működésével ismerteti meg az olvasót. A kötet első részét Éric Denécé ókori hadicselekek és különleges műveleteknek szentelt írása zárja.

A kötet második részében kaptak helyet a középkori témájú tanulmányok. A közelmúltban elhunyt Jean Deuve-re, a kérdés neves szakértőjére több, korai középkor történetét tárgyaló tanulmányának közlésével is emlékeztek a mű szerkesztői. Jean Deuve a vikingek, a bizánciak és a normannok Hódító Vilmos és a keresztes hadjáratok idején zajló hírszerző tevékenységét ismertető írásai mellett még Anne Nissen átfogó jellegű kora középkori dolgozata képviselte e fontos nyugat-európai történelmi korszakot. Természetesen az iszlám kialakulását követő gyors elterjedése sem lett volna lehetséges egy fejlett hírszerző és információgyűjtő tevékenység nélkül. Abderrahmane Mekkaoui és Charifa Amharar tanulmányai ebbe a témakörbe invitálják az olvasót. Az első szerző a hírszerzés és vallásgyakorlat ellenőrzésének kérdéseivel, a második pedig a titkosírások használatával foglalkozik. Ezt követően ismét a francia középkori történelem „titkaira” vetül fény több jeles szerző tanulmányában. Laurence Rullan a XI. Lajos király uralkodása alatt kiépülő kémiszervezetre hívja fel a figyelmet. Laurent Vissière pedig Navarrai Margit egyik kémekkel foglalkozó novelláját veszi górcső alá. A következő szerző, Benoît Léthenet két tanulmánnyal is hozzájárul a kötet sikeréhez. Az elsőben a 14–15. századi kémek alkalmazásának szükségességét tárgyalja, a második egy módszertani elemzéssel egy kéziratban található információk segítségével mutat rá a 15. századi hírszerzés meglepően jól működő rendszerére. Ezek után a százéves háború katonai és titkosszolgálati eseményekben gazdag időszakát tárgyaló két tanulmány következik Benjamin Badier és Olivier Bouzy tollából, az elsőben az angol és francia spionok munkájáról, a másodikban a háború második felének észak-franciaországi kémtörténelméről ismerhetünk meg részleteket. Gaël Pilorget írása a spanyol Reconquista időszakába kalauzolja el az olvasót, rámutatva arra, hogy milyen titkos hírszerző munka előzte meg az Ibériai-félsziget 1492-re befejeződő visszafoglalását. A spanyol hírszerzés sikerei az Újvilágban is igen gyümölcsözőek voltak, tudhatjuk meg Brigitte Faugère és Éric Taladoire, az azték birodalom meghódításának titkos háttértörténetét felelevenítő dolgozatából. Végül egy nagy ugrással ismét egy távol-keleti téma kerül terítékre: az utolsó tanulmány szerzője, Guillaume Lemagnen a Japán középkori történelemben visszanyúlva mutatja be a nindzsa (*shinobi*) tisztséget viselő harcosok hírszerző tevékenységét.

A gazdag tematikájú, enciklopédikus igényű tanulmánykötet kétségkívül gazdag és változatos ismeretanyaggal szolgál a kérdés iránt érdeklődő olvasók számára. Valószínűleg igen hasznos segédkönyvként is beépül majd a francia egyetemek és főiskolák egyes speciális képzéseinek, kurzusainak tananyagába. A könyv számos erénye mellett meg kell emlékeznünk strukturális hiányosságairól és kisebb formai hibáiról is. Amint erről a kötet szerkesztői

is említést tettek, számos fontos téma – valószínűleg a megfelelően képzett szerző hiányában – kimaradt a teljességre törekvő tartalmából. Így hiába keressük az ókori hettiták, az asszírok, a zsidók és perzsák történetére vonatkozó írásokat, hasonlóan a középkori blokk sem mondható teljesnek a Mongol Birodalom, az itáliai városállamok, az Oszmán Birodalom stb. hírszerző szolgálatainak és kiterjedt kémhálózatainak bemutatása nélkül. A magyar olvasó számára a közép-európai témájú írások hiánya különösen feltűnő. A kötet későbbi javított, kiegészített újabb kiadásai korrigálhatja majd ezeket az aránytalanságokat. Határozottan jó hír viszont, hogy a szerkesztők már a könyv előszavában jelzik, hogy annak folytatásaként két újabb tanulmánykötet megjelentetését tervezik az egészen közeli jövőben.

Tóth Ferenc

KÁPLÁR ZSOLT – PÁLI-HERCZEG ZSUZSANNA (SZERK.)

19. SZÁZADI ERŐDÖK MÚLTJA ÉS JELENE KÖZÉP-EURÓPÁBAN
Past and Present of 19th-Century Fortifications Built in Central Europe

(HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest, 2020. 119. o. ISBN 978 963 519 005 8)

A Nemzeti Kulturális Alap támogatásával 2020 szeptemberében jelent meg a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeumnak a *19. századi erődök múltja és jelene Közép-Európában* címmel Komáromban, 2019-ben megrendezett nemzetközi tudományos ülését kísérő két nyelvű kiadványa. A Monostori erőd újonnan felújított Duna-bástyájában tartott szimpóziumon a hazai kutatók mellett Szlovéniából, Ausztriából, Szlovákiából, Lengyelországból és Fehéroroszországból érkeztek előadók, a referátumok pedig nagy részletességgel fedték le a 19–20. század közép- és kelet-európai erődépítészetének gazdag – a Nagy Háború centenáriuma miatt is aktuális – témakörét.

A puha fedéllel készült, B5 méretű könyv elülső borítóját a montenegrói Kosmač erőd, a hátsó borítóját a Herceg Novi-i Mamula erőd, a komáromi Monostori erőd, valamint a révkomáromi Központi erőd színes fényképe díszíti. A kötetet Kovács Vilmos ezredes (parancsnok, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum) köszöntője és Káplár Zsolt (főelőadó, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum), a konferencia egyik főszervezőjének bevezető írása nyitja meg, majd ezt követően nyolc, színes képekkel és irodalomjegyzékkel kísért tanulmány következik.

Az első munka Andrej Ozimy (igazgató, Pro Castello Comaromiensi, Komárom) írása (*Végyárból citadella. Az észak-komáromi Központi erőd átalakulása a 19. században*, 20–35. o.), amely a Központi erőd 19. századi történetét mutatja be. Az ismertetés kitér arra, hogy Komárom újkori katonai jelentőségének felismerését a napóleoni háborúk hozták meg, aminek eredményeként az Öregvár és az Újvár jelentős felújító és modernizációs munkálatokon